

STAROGRČKI „ROMAN O ALEKSANDRU“: PRIMJER ANTIČKE PUČKE KNJIŽEVNOSTI

Pored primjera priznatih književnih rodova: epa, tragedije, komedije, elegije, satire, lirske pjesme, epigrama i drugih, sačuvala su nam se iz antike i takva književna djela koja po njihovim osobinama ne možemo uvrstiti ni u jedan od strogo definiranih žanrova. Antički teoretičari književnosti nisu ih smatrali vrijednima svoje pažnje pa za njihova formalna obilježja nisu formulirali čvrsta pravila roda kao za prije spomenute. Najveću skupinu među tim djelima čine primjerci opsežne pripovjedne proze, autori koje su nam dijelom nepoznati a dijelom znamo samo njihova imena. Većina tih djela potječe iz prvih triju stoljeća naše ere a uobičajilo se označavati ih nazivom „romani“, premda već taj terminološki aspekt može izazvati sporove¹. Postavlja se naime pitanje da li je opravdano upotrebljavati za njih termin koji za nas nosi posve određene asocijacije i označava nam književni rod nastao u renesansi, a u užem smislu tek s Balzacom. Nazivi „ep“, „drama“, „satira“, „epigram“ stvoreni su još u antici i u upotrebi su više od dva tisućljeća. Mnogovjeka upotreba i davno razrađene definicije njihovih vrsta i podvrsta učinile su njihovu primjenu prirodnom. No kod antičkog romana može se činiti neosnovanim nasilno okupljanje pod jednim neantičkim, kasno nastalim terminom djela koja su za njima suvremene čitaoce vjerojatno pripadala raznorodnim kategorijama književnosti. To je i razlog što mnogi autori drže upotrebu tog termina neprimjernom².

Pa ipak termina „roman“ nije se lako odreći. Ponajprije on je u filološko-kritičkoj tradiciji novijeg vremena čvrsto udomaćen kao oznaka točno određene skupine djela antičke pripovjedne proze. Osim toga on uvelike pokriva njihova osnovna obilježja. Uz to, taj termin posredno ukazuje

¹ Vidi „Istorija grečeskoj literatury“, Akademija nauka SSSR (redaktori Sobolevskij, Grabar-Passek i Petrovskij), tom III, str. 242, Moskva 1960.

² U angloameričkoj literaturi antički se roman naziva „romance“ za razliku od „novel“ što označava moderni roman.

na određenu genetsku vezu između tih djela i modernog evropskog romana Cervantesa, Rabelaisa, de Scudéryjeve, Boccaccia, Scotta, Dumasa. Jer premda moderni roman nije prirodan nastavak antičkoga i nije neposredno izrastao iz ovoga, mnogi od prvih evropskih romanopisaca ističu da su se ugledali u Heliodora, Longa, Haritona i druge antičke pisce. Pri tome, dakako, treba imati u vidu da je grčki roman skupni naziv za djela međusobno vrlo različita koja uz to pokazuju i značajne razlike u odnosu na moderni roman, njegov oblik i stilske osobine.

Najveću grupu antičkih romana, koja se odlikuje izrazito jednoobraznom strukturom radnje, čine ljubavni ili ljubavno-pustolovni, pa kad se govori o grčkom romanu, često se i misli samo na njih³. Četiri djela sačuvana su u potpunosti: „Pripovijest⁴ o Hereji i Kaliroji“ Haritona iz Afrodizijade u 8 knjiga (početak II st. n.e.), Longov pastirski roman „Dafnis i Hloja“ u 4 knjige (kraj II st. n.e.), „O Leukipi i Klitofontu“ Ahileja Tatija u 8 knjiga (prva polovica III st. n.e.), te najveći od njih, „Etiopske priče o Teagenu i Harikleji“ Heliodora iz Emese u 10 knjiga (III st. n.e.). Sačuvano je i 5 knjiga „Efeskih priča o Anteji i Habrokomi“ Ksenofonta Efežanina (početak II st. n.e.) za koje se u Leksikonu Sudi navodi da su imale 10 knjiga. Posredno znamo za izgubljeni roman „Babilonske priče“ Jamblihove u kome se opisuju zgrade i nezgrade ljubavnog para Sinonide i Rodana. Za Jambliha dade se s priličnom pouzdanošću utvrditi da je živio od 115. do 165. godine n.e. Roman je imao dvije redakcije: dužu u 35 knjiga spominje Suda, a kraću u 16 bizantski patrijarh Fotije koji u svojoj „Biblioteci“ donosi njezinu perifrazu. Jedan antički liječnik oko godine 400. preporučuje taj roman kao afrodizijak! Na svicima pergamenta i na papirusu očuvanom u suhom pustinjskom pijesku Egipta nađeni su u zadnje stoljeće i po brojni odlomci drugih ljubavnih romana iz istog razdoblja, što ukazuje na popularnost i raširenost te vrste književnosti: tri fragmenta „Romana o Ninu“, koji je pripovijedao o asirskom kraljeviću Ninu, mitskom osnivaču Ninive, i njegovoj ljubavi prema Semiramidi, a nastao je vjerojatno u II st. pr. n.e. pa je najstariji poznati predstavnik tog žanra; početak romana o Hijoni, koji jezikom, scenerijom i povijesnim okvirom živo podsjeća na Haritona; odlomak iz romana o Kaligoni i Erasinu (II st. n.e.) u kojem Kaligona, odvojena od svoga dragog ratom sa Sauromatima, u očajanju po-

³ V. na primjer B. P. Reardon, *Courants littéraires grecs des IIe et IIIe siècles après J.-C.*, Paris 1971, str. 309—403.

⁴ Grčki naziv „historía“ ovdje se ne prevodi kao „povijest“ (v. npr. Stevanovićevu „Istoriju helenske književnosti od Aleksandra do Justinijana“, Beograd 1968), jer odviše asocira historiografiju o čemu se kod romana ne radi.

kušava samoubojstvo; fragment iz nekog romana iz II st. n.e., u kome se govori o nekom Dioniziju koji kao nagradu za hrabrost u ratu dobiva zarobljenu kraljicu koju mu poklanja jedan istočnjački vladar; veći odlomci romana o Herpilidi, a najpovezaniji dio teksta opisuje oluju na moru, o kojoj priča u prvom licu Herpilidin dragi. U razno vrijeme nađena su u Egiptu tri fragmenta romana o Metiohu i Partenopi, koji pokazuju tipičnu strukturu ljubavnog romana; najzad dva kraća odlomka iz djela nastalih na prijelazu iz II u III st. n.e. od kojih se prvi obično citira kao „Nađeni“ a drugi kao „Anteja“ — prvi od njih stilom podsjeća na Haritona, drugi na Ksenofonta iz Efeza⁵.

Grčki ljubavni romani pokazuju uočljive podudarnosti u toku radnje bez obzira na ne male razlike u jeziku i stilu pojedinih autora: u središtu je uvijek dvoje zaljubljenih, koji se ističu izuzetnom ljepotom a potječu iz viših društvenih slojeva. Njih događaji razdvajaju. Slijede duga lutanja i pustolovine, a na kraju je obavezno sjedinjenje i sretan ishod romana. Radnja se obično odigrava u istočnom Sredozemlju uključivo Babilon i Etiopiju, a Egipat ima redovno značajnu ulogu. Likovi se međusobno dosta razlikuju, ali ih sve karakterizira potpuna pasivnost u odnosu na njihovu sudbinu. Ta pasivnost osobito pada u oči pri usporedbi s likovima klasične grčke književnosti, npr. epa ili tragedije i komedije, iz koje romanopisci posuđuju mnogo elemenata radnje i motiva. Romani su puni fantastičnih zgoda. Oluje, gusarski prepadi, otmice, prividna smrt i buđenje obamrlih, prepoznavanje izgubljenih tipični su motivi u radnji. S druge strane grčki roman ne poznaje sveznajućeg pripovjedača i pisci vrlo pažljivo opisuju kako su došli do podataka o događajima koje pripovijedaju: ili im ih je ispričao neki od učesnika u radnji ili su našli neki zapis o njima ili se njihovo znanje motivira drugačije. Konvencije grčkog romana ovdje su suprotne onima realističkog romana prošlog stoljeća u kojem se autor trudi da dade vjernu sliku stvarnosti, ali se ne brine oko toga da objasni odakle mu znanje o zbivanju koje čini radnju. Jezik grčkog romana često je visoko stiliziran i retoriziran u duhu azijanizma i druge sofistike, pa obiluje retoričkim figurama.

Dok je postanak grčkog romana u cjelini još uvijek predmet spora i neslaganja među stručnjacima još daleko-sežna, neki elementi iz kojih izrasta ljubavno-pustolovni roman bez sumnje mogu se naći već u Homerovoj „Odiseji“,

⁵ Za fragmente romana v. esej O. Weinreicha tiskan uz Reymorov prijevod Heliadora, Reinbek bei Hamburg 1962, str. 223 i d.; T. Sinko, Zarys literatury greckiej, tom II, str. 493 i d., Warszawa 1959; T. I. Kuznecova, „Roman o Nine i drugie papirusnye otryvki grečeskogo romana“, u: Antičnyj roman, Moskva 1969, str. 107—131.

u dramama poput Euripidove „Helene“, pa u epizodi o Pan-teji i Abradatu iz „Kirupedije“ Ksenofonta Atenjanina, u Menandrovoj novoatičkoj komediji. O tome da li je i koliko je na razvoj ljubavnog romana utjecala grčka novela, poznata nam osobito po „Miletskim pričama“ Aristida Milećanina (II st. pr. n.e.), mišljenja su podvojena.

Neki od sačuvanih antičkih romana pokazuju osobine dosta različite od onih opisanog tipa pa ih ne možemo svrstati među ljubavno-pustolovne romane u užem smislu. Elementi ljubavnog zapleta i pustolovine zaljubljenih igraju značajnu ulogu u romanu „Pripovijest o tirkskom kralju Apoloniju“ nepoznata autora. Taj je roman sačuvan samo u latinskom prijevodu iz V ili VI st. n.e., a grčki je izvornik vjerojatno nastao u II st. n.e. I ovdje nalazimo tipične motive u radnji: lutanje, brodolom, gusarski prepad, prividnu smrt, prepoznavanje i sretan završetak. Ali glavnu temu ipak ne čini sudbina zaljubljenih, nego doživljaji Apolonija, njegove žene Aristarhide i kćeri Tarsije, pa radnja teče u tri paralelna toka. Ovi se povremeno prepleću i na kraju spajaju. U romanu su jako naglašeni elementi bajke, pa je to više pustolovni roman-bajka nego ljubavni roman.

Fantastični su događaji još izrazitiji u romanu Antonija Diogena „Nevjerojatni doživljaji onkraj Tule“ koji je imao 24 knjige a nastao je, kako se čini, u II ili III st. n.e. Poznat nam je samo po perifrazi Fotijevoj a dijelove iz njega prepričao je u svom „Životopisu Pitagorinu“ kasnoantički protivnik kršćanstva Porfirije (232—304). Osim toga, godine 1931. pronađen je papirus s odlomkom tog romana koji je Fotije smatrao najstarijim grčkim romanom a u tom su ga sudu slijedili mnogi moderni autori. Diogenov se roman odlikuje fantastičnošću koju parodira već Lukijan iz Samosate kad piše u II st. n.e. svoje „Istinite pripovijesti“. I kod Diogena postoji ljubavni par, Dinija i Derkilida, ali ostalih elemenata uobičajenih u radnji ljubavnog romana, kao što je nasilno razdvajanje zaljubljenih, ovdje nema. Ljubavna je priča samo okvir kojim je autor povezo u cjelinu niz manje-više samostalnih novela fantastična sadržaja. Čuda koja se zbivaju u romanu približuju Diogenovo djelo aretološkoj književnosti: junaci putuju na mjesec, služavka Mirta i poslije smrti daje savjete gospodarici, važnu ulogu ima opaki čarobnjak Paapis itd. No Diogen također nastoji održati fiktivnu vezu sa stvarnošću i čak citira pisce od kojih je, kako tvrdi, došao do podataka o onome o čemu pripovijeda.

Papirusni odlomak nađen 1931. godine opisuje zgodu kad Mirta, Derkilidina služavka, koju je Paapis učinio nijemom, nastoji posavjetovati svoju gospodaricu crtajući joj svoju poruku na tablici za pisanje.

Diogenovo djelo zacijelo nije bilo jedini primjerak fantastičnog romana: slične crte nalazimo i kod Jambliha, a takve je naravi vjerojatno bilo i djelo odlomak kojega je nađen u egipatskom Oksirihu. U tom odlomku opisuje se kako se nekom Glauketu ukazuje lik mladića ubijena pod platanom zajedno s lijepom djevojkom. Uplašeni Glauket potjera konja u trk i bježi u neko selo gdje nalazi prenočište. Fantastičnom romanu bio je srodan mitološki, kakav je bio roman „Kožnata ruka“ Dionizija Skitobrahiona iz II st. pr. n.e., poznat nam samo preko povjesničara Diodora Siciliskoga.

Porodica Filostrata dala je za druge sofistike četvoricu uglednih retora. Drugi od njih, Flavije Filostrat, rođen na Lemnu, proveo je kraj života u Rimu pod carevima iz dinastije Severa, a umro je za cara Filipa Arapina (244—249). Od njega sačuvao se filozofski roman „Život Apolonija iz Tijane“ u 8 knjiga, napisan na poticaj carice Julije Domne, žene Septimija Severa. Apolonije bio je propovjednik novopitagorejizma u I st. n.e. Poslije smrti ugled mu je stalno rastao i postao je znamenit kao velik čudotvorac i čarobnjak. Oko njegova imena i ličnosti spleo se niz legendi i čudesnih priča. Premda ima dodirnih točaka s ljubavno-pustolovnim romanom, „Život Apolonija Tijanskog“ ne sadrži ljubavni motiv a po općem je ugođaju blizak aretološkoj književnosti: opisuju se Apolonijeva putovanja u Indiju, Egipat, Španjolsku, Grčku i čudesa koja je putem činio. Kao što je Flavije Filostrat pri pisanju ovog romana upotrebljavao ranije biografe Apolonijeve, tako su se kasniji pisci koristili njime, kao npr. Hijeroklo u svojoj polemici protiv kršćanstva.

Ljubavni motiv daje okvirnu priču Apulejevim „Metamorfozama“, a čini se da je srdžba boga putenosti Prijapa bila osnovni pokretač radnje i u drugom od dvaju najznačajnijih rimskih romana, satiričko-realističkom romanu Petronijevu. Elemente erotike i satire sadrži i „Roman o magarcu“ Lukija iz Patra, epitoma kojega je sačuvana među djelima Lukijana iz Samosate.

Ljubavnog motiva nema u historijskom romanu kakav je Pseudo-Kalistenov „Život Aleksandra Makedonskog“ ili roman o egipatskom faraonu Sesonhosisu (Šešonku), odlomak kojega je sačuvan na jednom papirusu iz III ili IV st. n.e. Sesonhosis, koji se spominje kao „kozmoikator“ (vladar svijeta) i u romanu o Aleksandru, polumitski je lik poput asirskog Nina, a roman o njemu bavio se problematikom odnosa oca i sina.

Isto tako čini se da je ljubavni motiv nedostajao etnografsko-putopisnom romanu Jambulovu, nastalom vjerojatno u II ili početkom I st. pr. n.e., koji nam je poznat samo po izvatku što ga je u svoje povijesno djelo uvrstio Diodor Sicilski (II 50 i dalje). No moguće je da je Diodor namjerno

izostavio ljubavni element u priči kao što je učinio s Ktesijinim „Asirskim pričama“ za koje znamo da su imale kao okosnicu radnje ljubav Nina i Semiramide, a Diodor, koji daje izvratke iz Ktesije, tu ljubav potpuno ignorira⁶.

Ono što kod fenomena grčkog romana osobito upada u oči i što je zajedničko svim njegovim podvrstama jest potpuna šutnja antičkih kritičara i teoretičara književnosti o njegovim autorima i o djelima. Oskudni podaci o nekim romanopiscima poznati su tek iz bizantskih djela. Nijedan ih antički autor ne citira niti se bavi konvencijama i teorijom toga žanra. Očigledno je da je roman imao status supstandardne literature. Bila je to pučka književnost, da ne kažemo šund. Namijenjen bio je najširem čitateljstvu a smatrao se nedostojnim pažnje „obrazovanih“ (pepaideuménoi), intelektualne elite društva. Opći stav te elite prema romanu pokazuju izreke poput one iz 66. Filostratovog pisma što je citira Perry:⁷ „Haritonu. Misliš da će Grci pamtiti tvoje pripovijetke kad umreš? Ali kako bi mogli biti netko kad ih više nema oni koji nisu ništa niti kad postoje?“ Zacijelo se taj porazni sud odnosi na autora romana o Hereji i Kaliroji, a značajno je da se Haritonovo ime u antičkim izvorima spominje samo u takvom jednom kontekstu. U IV st. car Julijan u pismu preporučuje nekom svećeniku: „Dolikovalo bi baviti se pripovijestima napisanim o izvršenim djelima; ali treba se uklanjati izmišljotinama koje su ispripravljali prijašnji pisci pod prividom povijesti, ljubavne teme i uopće sve takve.“ (89 B, izdanje Bidez-Cumont). B. P. Reardon izvodi iz ovog mjesta slijedeće zaključke⁸: 1) ono pokazuje omalovažavanje s kojim su se obrazovani odnosili prema romanu, 2) već u antici povezivan je roman s historiografijom (en historías eídei, „pod likom povijesti“, kaže Julijan), što dakako ne mora implicirati postanak romana iz nje, te 3) u IV stoljeću roman je već prošao svoj zenit (Julijan govori o „prijšašnjim piscima“).

Negativan sud antičkih ljudi od ukusa o romanu dijeli u velikoj meri novija filologija (izuzetak su Apulej i Petronije). Godine 1769. preveo je G. A. Bürger ljubavni roman Ksenofonta Efeškoga. Oklijevao je da ga objavi, a kad je to učinio, još ga nisu napustile sumnje nije li mogao „učiniti nešto pametnije nego prevoditi na njemački jedan budalasti romančić“⁹. A jedan noviji autor ovako definira grčki „sophistički“ roman: „Patuljak grčke fantazije zgrušan iz retorike, kvazihistorije i možda još nekih drugih sokova.“ Pa koliko se filologija i bavila grčkim romanom, ispitivala je uglavnom

⁶ Weinreich, cit. djelo, str. 223.

⁷ U članku „Chariton and His Romance from a Literary-Historical Point of View“, Amer. Journ. Phil. 51, 1930, str. 97, bilj. 7.

⁸ Cit. djelo, str. 324, bilj. 32.

⁹ Cit. po Weinreichu, str. 219.

samo njegov postanak, a nije se obazirala na njegovu eventualnu literarnu, umjetničku stranu. Pokazuje to već kraći pregled dosadašnjih radova.

Moderno istraživanje grčkog romana počinje kapitalnim djelom Erwina Rohdea, „Der griechische Roman und seine Vorläufer“, tiskanog u Leipzigu 1876¹⁰, kod kojega već sam naslov ukazuje na orijentaciju autorova interesa za roman. Bilo je, doduše, i prije Rohdea stručnjaka koji su pisali o romanu. Tako je još 1670. u Parizu objavljena knjiga P. D. Hueta „Traité de l'origine des romans“, u kojoj autor misli da je roman nastao na istoku i preko Jonjana došao do Grka. U skladu s time smatrao je Huet Aristida iz Mileta, pisca zbirke erotskih novela, prvim grčkim romanopiscem. Iz novelistike izvodio je postanak romana i A. Chassang u djelu „Histoire du roman et de ses rapports avec l'histoire“ (Paris 1862). I on drži da je istočnjački utjecaj bio značajan pri postanku romana, ali odlučujuću ulogu pridaje ipak historiografiji, pa prikazuje razvoj od povijesti do romana kako ga zamišlja. No radovi obojice tih autora po svom se utjecaju ne mogu mjeriti sa živo pisanom Rohdeovom knjigom. Unatoč nesumnjivoj zastarjelosti u mnogim dijelovima, npr. u kronologiji sačuvanih romana, ta je knjiga toliko odredila daljnje smjernice istraživanja, — više pitanjima koja je postavljala nego odgovorima na njih, — da je u pravu Perry kad u svojoj opširnoj monografiji o grčkom romanu polemizira s „biologističkom“ orijentacijom „Rohdea i njegovih sljedbenika“ u koje ubraja gotovo sve koji su pisali o romanu u zadnjih stotinjak godina.

Odbacujući istočno porijeklo romana, Rohde nalazi njegova tri izvorišta na grčkom tlu. To su helenistička ljubavna poezija, fantastično-utopistička putopisna književnost koja se razvila poslije smrti Aleksandra Velikog, te govorničke deklamacije u retorskim školama druge sofistike. Sastavni su elementi romana ljubavna priča i pustolovni doživljaji junaka a sjedinjeni su sofističkom retorikom od koje i potječe negdašnji naziv „sofistički roman“. Najstarijima držao je Rohde romane u kojima prevladava geografska fantastika a utjecaj sofistike retorike je najmanji. Takav je roman Antonija Diogena, pa se Rohde slagao s Fotijevim mišljenjem da on stoji na početku razvoja te književne vrste. Jambliha i Ksenofonta stavio je Rohde u vrijeme punog cvata mlađe sofistike, Heliodora u period njezina propadanja, Ahilej Tatije i Longo pokazuju ponovni procvat romaneskne retorike, a Hariton je samo kompilator ranijih pisaca. Zlatno doba romana smještao je Rohde između II i VI stoljeća, što se povijesno dobro podudaralo s razdobljem druge sofistike.

¹⁰ 3. izd. s predgovorom W. Schmida Leipzig 1914., pretiskano u Hildesheimu 1960.

Otkriće ostataka izgubljenih i sačuvanih romana na papirusima oborilo je Rohdeovu kronologiju i pokazalo da je npr. roman o Ninu nastao davno prije početka druge sofistike te da je Haritonov roman najstariji a ne najmlađi od sačuvanih. Paralelno javile su se sumnje i u Rohdeovu tezu o genezi romana iz spoja ljubavne poezije i pustolovno-putopisne književnosti epohe helenizma.

W. Schmid¹¹ držao je da su stariji oni romani u kojima se opisuju povijesne osobe. Poricao je važnost sofističke retorike i školskih govorničkih vježbi o izmišljenim temama kao izvora nastanka romana. No priznavao je mogućnost da je retorska tehnika djelovala na dotjerivanje stila i naracije kasnijih romana. Njezino je odsustvo uočljivo u ranijima (onima o Ninu i Aleksandru).

E. Schwarz¹² nalazio je izvor književnosti romana u helenističkoj historiografiji koja je sve više napuštala načelo pragmatičkog pisanja povijesti (koje je u V stoljeću zastupao Tukidid) i posvećivala više pažnje efektnome i široj publici zanimljivome, što znači anegdotskom i perifernom, a nerijetko i izmišljenom (Efor, Teopomp).

Niz istraživača tražio je ishodišnu točku romana u mitu i u aretološkoj književnosti. R. Reitzenstein¹³ ukazuje na aretološku potku radnje mnogih grčkih romana, — tipična je bajka o Amoru i Psihi u Apulejevim „Metamorfozama“, — pa traži osnovu romanu u istočnjačkoj pripovjednoj prozi. Bruno Lavagnini¹⁴ drži da je roman proizvod mjesnih legendi i predaja koje vremenom prerastaju u romane. Dodirnu točku između obiju vrsta književnosti vidio je u imenima junaka ljubavnih romana koja se često podudaraju s imenima polubogova, lokalnih heroja, nimfi i sličnih mitskih likova. Još dalje pošao je K. Kerényi¹⁵ koji u egipatskom mitu o Ozirisu i Izidi nalazi tipičnu shemu radnje romana s epizodama koje se redovno ponavljaju: razdvajanje, lutanja, bičevanje, prividna smrt, oživljavanje, sjedinjenje. Kerényi drži da je roman nastao prenošenjem mita u sferu međuljudskih odnosa a da mu je izvor negrčki. Izvan Grčke tražio je ishodište romanu i M. Braun¹⁶, ali umjesto u egipatskom mitu nalazio ga je u biblijskim pričama. On ukazuje na sličnost priče o Josipu i Putifarki s Heliodorovim romanom.

¹¹ „Der griechische Roman“, u: Neue Jahrbücher für das klassische Altertum, XIII, 1904, str. 465 i d.

¹² Fünf Vorträge über den griechischen Roman, Berlin 1896, pretiskano Berlin 1943.

¹³ Hellenistische Wundererzählungen, Leipzig 1906.

¹⁴ Studi sul romanzo greco, Messina/Firenze 1950.

¹⁵ Die griechisch-orientalische Romanliteratur in religionsgeschichtlicher Beleuchtung, Tübingen 1927 (pretiskano Darmstadt 1962).

¹⁶ Griechischer Roman und hellenistische Geschichtsschreibung, Frankfurt a.M. 1934.

Dok mnogi autori dijele ljubavni roman od pseudopovijesnoga, kakav je „Roman o Aleksandru“, češki filolog J. Ludvikovský¹⁷ vidi i u jednom i u drugom podvrste pustolovnog romana koji je nastao degeneracijom historiografije. On drži da su se prvi romani nadovezivali na povijesne prikaze ili su stvarali iluziju povijesne stvarnosti. Tip takvoga je „Kirupedija“ Ksenofonta Atenjanina, odgojni roman iz IV st. pr. n.e.

Ludvikovský osobito ističe folklornu obojenost grčkog romana pa ga smatra žanrom narodne ili pučke književnosti. Njezina pojava karakteristična je za razdoblje helenizma kad se broj konzumenata književnosti jako povećao, ali je visoko obrazovanje, potrebno za razumijevanje „službene“, elitne književnosti, ostalo privilegijom malobrojnih. Za razliku od jednostavnosti, pa i naivnosti romana, književnost elite bila je eruditska i hermetična pa stoga širokom čitateljstvu nerazumljiva.

Folklorna obilježja prevladavaju osobito u ranijim romanima, dok se u kasnijima povlače pred sofisticiranom retoričnošću. Jednim od prethodnika romana smatra Ludvikovsky Herodota koji je pisao u duhu narodnih priča. Kasnije postaje roman rafiniraniji, ali je do kraja ostao izvan službene književnosti i u stalnoj opoziciji prema njoj.

G. Giangrande¹⁸ drži da su u pravu autori koji — kao Lavagnini — ističu ljubavni motiv kao konstitutivan za roman pa povezuje njegov postanak s aleksandrijskom ljubavnom elegijom.

A. Lesky¹⁹ u svojoj „Povijesti grčke književnosti“ kao najvažnija ishodišta navodi ep i helenističku historiografiju, a drugi povjesničar grčke književnosti T. Sinko²⁰ preuzima staru teoriju o postanku romana iz retorskih školskih vježbi na zadanu temu.

U svom opširnom eseju, tiskanom uz Reymerov prijevod Heliadora, O. Weinreich²¹ zastupa mišljenje da je roman hibrid nastao uzajamnim djelovanjem epa i helenističke historiografije. Srodstvo s poviješću potvrđuju i antički naslovi romana: „Babyloniaká“, „Ephesiaká“, „Aithiopiká“ (što bi doslovno značilo „Babilonska, efeška odnosno etiopska povijest“). Orijentalni utjecaj i elemente mističkih kultova Mitre i Helija-Sunca nalazi u romanu R. Merkelbach²².

¹⁷ Řecký román dobrodružný, Praha 1925.

¹⁸ „On the Origins of the Greek Romance“, *Eranos* 60, 1962, str. 132—159.

¹⁹ ²Bern 1963.

²⁰ Cit. djelo.

²¹ Cit. djelo. Weinreichov esej tiskan je zasebno pod naslovom „Der griechische Liebesroman“, Zürich 1962.

²² Roman und Mysterium, München/Berlin 1962.

Pod osjetnim utjecajem kročeanske kritike teorije žanrova, B. E. Perry²³ polemizira protiv „biologizma“ Rohdea i njegovih sljedbenika koji, u duhu F. Brunetièrea, promatraju postanak, razvoj i nestanak književnih rodova na isti naèin na koji biolog promatra životinjske ili biljne vrste; umjesto ideje o izrastanju romana iz drugih književnih ili neknjiževnih rodova on istieèe individualni kreativni èin i stvaralaèko htijenje prvih romanopisaca kao osnovni izvor književnosti romana.

B. P. Reardon²⁴) smatra roman oblikom puèke književnosti nastalim u Aleksandriji, urbanoj sredini miješanog egipatsko-grèkog stanovništva, a glavni poticaj njegovu nastanku nalazi u novom mentalitetu helenistièkog društva koji je bitna novina u odnosu na mentalitet pripadnika grèkog polisa pretходnih dvaju stoljeèa. Znaèajnu ulogu imala je helenistièka proza, ali osnovni model grèkom romanu dao je, po mišljenju Reardona, egipatski roman saèuvan u nekim ostacima (npr. u „Demotskoj kronici“). Tragovi prijevoda s egipatskog još su vidljivi u fragmentu romana o Sesonhosisu i tzv. „Nektanebovu snu“, a utjecaj egipatskih predložaka možemo naèi i u „Romanu o Aleksandru“.

Sovjetski uèenjaci nisu se toliko bavili pitanjem postanka grèkog romana nego više sociološkom osnovom iz koje je on izrastao, a u pitanju geneze ogranièavali su se na isticanje njegovih folklornih obilježja²⁵.

Meðu brojnim djelima koja se bave izvorima i postankom romana malo ima takvih koja pažnju obraèaju njegovom literarnom aspektu. Tek u novije vrijeme javljaju se i takvi radovi kakav je opširna knjiga o narativnoj tehnici Haritona, Ksenofonta i Ahileja Tatija švedskog istraživaèa Thomasa Hægga²⁶.

Zanimanje filologa za literarne aspekte romana i njihove ocjene umjetnièke vrijednosti saèuvanih djela u oèiglednom su nesrazmjeru s golemom popularnošèu koju su mnoga od njih užívala kroz mnogo stoljeèa i s njihovim velikim utjecajem na kasniju književnost. Osobito je to uoèljivo kod romana o Aleksandru koji je po svojoj neobiènoj popularnosti zaostajao jedino za Biblijom.

„Roman o Aleksandru“ jedan je od izdanaka književnosti o makedonskom kralju, najveèem osvajaèu što ga je svi-

²³ The Ancient Romances, Berkeley/Los Angeles 1967. Neke opravdane zamjerke stavlja Perryju B. P. Reardon, cit. djelo, str. 312, bilj. 5.

²⁴ Cit. djelo.

²⁵ Zbornik „Antiènyj roman“, Moskva 1969; T. V. Popova, „Znaèenic izuèenija ellinistièeskoj literatury dlja sozdaniya istorii vsemirnoj literatury“, u: Voprosy antiènoy literatury v zarubežnom literaturovedenii, Moskva 1963, str. 63—87.

²⁶ Narrative Technique in Ancient Greek Romances, Stockholm 1971.

jet vidio do vremena Džingis-kana i Timurlenka. Izvanredni vojnički uspjesi Aleksandrovi, osvajanja zemalja za koje se dotad znalo samo po pričanju, putovanja u daleke, nepoznate krajeve, najzad rana smrt mladog osvajača, sve je to živo raspaljivalo maštu već njegovih suvremenika i dalo poticaj razvoju književne produkcije posebna tipa, koja je cvala u grčko-rimskom svijetu od II st. pr. n.e. do III st. n.e. Ta je književnost imala osobine literarizirane biografije protkane fantastikom, jer su i mnogi učesnici Aleksandrovih pohoda izvješćivali o događajima u kojima su sudjelovali na način koji je ovio Aleksandrov lik mističkom slavom heroja nadljudskih razmjera. Takvi su bili zapisi Kalistena, Nearha, Aristobula, Onesikrita, Ktesije, Hipsikrata, Metrodora, Memnona, Klitarha, Anaksimena, Ptolemeja i drugih, a ostatke njihovih djela možemo naći u zbirci fragmenata izgubljenih grčkih historiografa F. Jacobyja. Uz „Roman o Aleksandru“, tipično pučko štivo helenističke i kasno-antičke romaneskne literature, postojali su i historiografski opisi Aleksandrovih pohoda. Najstvarniji je od njih Arijanova „Anabaza“ koja se nastoji držati strogo faktografskog izlaganja događaja. Arijan žestoko kritizira fantazije svojih prethodnika, a opis nekih detalja iz života velikog osvajača odlikuje mu se suhoćom kakva nije bila uobičajena u sličnim djelima: bolest kraljevu opisuje upravo medicinskom preciznošću. Sačuvan je iz I st. n.e. opis Aleksandrova života rimskog pisca Kurcija Rufa. Njegovo djelo nema fantastičnih epizoda, ali obiluje patetikom i sentimentalnošću koja treba da djeluje na čitaoca. No glavni autoritet onoga vremena bio je Klitarh iz Aleksandrije čiji je veoma popularni prikaz Aleksandrova pohoda u 12 knjiga bio izvorom za mnoge kasnije pisce. Klitarh je živio za Ptolemeja I i Aleksandra nikad nije vidio. On je tipičan predstavnik helenističke historiografije koja ne ide samo za registriranjem stvarnih zbivanja nego želi „poboljšati“ povijesnu istinu pri čemu se ne ustručava niti izmišljati. Sačuvani fragmenti svjedoče o bujnoj mašti kojom je on opisivao doživljaje makedonske vojske i njezina kralja. Klitarhovim su se djelom koristili mnogi kasniji pisci djela o Aleksandru, ne samo Arijan i Kurcije Ruf nego i Diodor Sicilski, Justin, pa i Plutarh u svojoj opširnoj biografiji Aleksandrovoj u „Paralelnim životopisima“.

Klitarhom služio se i anonimni autor „Romana o Aleksandru“ koji je nastao najvjerojatnije u prvoj polovici III st. n.e. u Aleksandriji. U to je vrijeme u rimskom carstvu zavladao pravi kult poštovanja Aleksandra: car Karakala dao je ustrojiti novu falangu prema makedonskoj, a car Aleksandar Sever (222—235), porijeklom Sirijac, preuzeo je od njega ime. I raniji rimski carevi pokazivali su štovanje prema velikom osvajaču: za Oktavijana Augusta to nam svjedoče Dion Kasije

(51, 16, 5) i Suetonije (August 18, 1), za Kaligulu Suetonije (Kaligula 52). Taj se interes budio uvijek kad su predstojali veći ratni sukobi s nekim od istočnih neprijatelja carstva: u vrijeme Aleksandra Severa u Perziji je došlo do promjene na vlasti i iscrpljenu i oslabljenu partsku državu zamijenila je dinamična i poduzetna perzijska pod vodstvom dinastije Sasanida. I kasnije, za cara Konstancija, pa u vrijeme križarskih ratova lik velikog pobjednika nad Istokom trebalo je da osokoli zapadne vojske.

Uspjeh što ga je taj roman odmah postigao vidi se po tome što ga je već početkom IV stoljeća neki Julije Valerije preveo na latinski, a 40-tih godina istog stoljeća nastaje novi, anonimni latinski prijevod „Itinerarium Alexandri“, sažet, suhoparan, ali sa zamjernim poštovanjem povijesnih činjenica. Posvećen je caru Konstanciju koji se u to vrijeme spremao na pohod protiv Perzije.

Uz Kurcija Rufa spomenuti su latinski prijevodi, osobito Valerijev, bili glavni izvor iz kojega je kasna antika poznavala povijest Aleksandra Makedonskoga. Uz to postojali su i neki zasebni opisi pojedinih epizoda iz njegovog života koji su ponekad bili unošeni u neke od brojnih redakcija romana: „Pisma Aleksandrova Aristotelu o čudesima Indije“, „Aleksandrov razgovor s gimnosofistima“, „Aleksandrov put u raj“. Uz to lik Aleksandrov pojavljuje se i u Bibliji i židovskom Talmudu.

Otprilike iz istog vremena potječu armenski prijevod romana (V ili VI st.) te sirijski²⁷. Svi se nabrojani prijevodi odnose na najstariju redakciju označivanu obično slovom A, koja je do nas došla u dosta loše sačuvanim rukopisima a nastala je većim dijelom znatno prije konačnog oblikovanja romana, možda još u II ili I st. pr. n.e.

Srednjem vijeku bio je i Valerijev prijevod pretežak i predugačak pa su bile izrađivane epitome. Jedna od njih, nastala u IX st., ostala je sačuvana. U X stoljeću putovao je u poslaničkoj misiji iz Napulja u Bizant arhiprezbiter Leon i na povratku je odanle donio grčki primjerak romana te ga uz neka kraćenja i izmjene preveo na latinski pod naslovom „Historia de preliis“. Može se spomenuti i prijevod jednog od Aleksandrovih pisama Aristotelu izrađen u XI st. u Engleskoj. No sve do križarskih pohoda interes srednjega vijeka za Aleksandra nije bio osobito velik.

S početkom križarskih vojni (1096—1270) podudaraju se prvi brojniji srednjovjekovni latinski prijevodi, a malo zatim nastaju i prvi prijevodi i obrade na narodnim jezicima.

²⁷ A. Wallis Budge, *The History of Alexander the Great being the Syriac Version of Ps.-Callisthenes*, Cambridge 1889, str. 15—29.; F. Magoun, *The Gest of King Alexander of Macedon*, Cambridge 1929, str. 23—62.

Vodeća zemlja epike o Aleksandru bila je Francuska gdje je godine 1180. Gualterus de Castiglione ili de insulis (Walter de Chatillon) spjevao svoju latinsku „Aleksandreidu“ u 5500 stihova prema Kurciju Rufu i posvetio je reimskom nadbiskupu. Otprilike u isto vrijeme, krajem XI ili početkom XII stoljeću, nastaje stihovani prepjev romana na franko-provansalskom dijalektu od Aulbrea de Pisançona. Sačuvano je 105 stihova. Ime autora poznato je iz slobodnog njemačkog prijevoda tog djela što ga je izradio njemački klerik Lamprecht 30-tih ili 40-tih godina XII st.

Francuski pjesnici Lambert li Tors i Alexandre de Bernay izradili su u XII st. opsežan ep o Aleksandru prema grčkom romanu. U tom epu prvi put je upotrijebljen dvanaestostopni rimovani stih koji je po tom djelu kasnije nazvan aleksandrincem. U XIII st. u Njemačkoj nastaju stihovane obrade romana Rudolfa od Emsa (oko 1250) i Ulricha od Eschenbacha (1270). Djelo ovog posljednjeg dostiže 30.000 stihova. Dosta se vjerno drži grčkog originala engleski spjev iz istog doba „King Alisaunder“, dok „Libro de Alexandre“ Španjolca Gonzala de Bercea pokazuje i orijentalne utjecaje. Kompilatorske je naravi kasniji rad Seifritov, nastao godine 1352. u Njemačkoj. U prozi obradio je „Roman o Aleksandru“ Nijemac Johannes Hartlieb. Latinski ep Quilichinusa od Spoleta (1236) bio je izvorom prvom talijanskom epu o Aleksandru Domenica Scolarija (Istoria Alexandri Regis, početak XIV st.), koji se uz to služio i Leonovim prijevodom. Fantastikom obiluje „Alessandreida in Rima“ (1512), dok ep Domenica Felugia (Triumpho Magno, 1521) svojom kritičnošću prema romanesknoj tradiciji već pokazuje crte historijskog romana nastalog u renesansi. Od renesanse dalje Aleksandar ostaje popularnim junakom književnih djela raznih vrsta, ali se pisci više drže povijesnih vrela ili kreiraju sižeje prema vlastitim zamislima, pa grčki roman gubi na popularnosti²⁸.

Na istoku roman o Aleksandru doveo je do stvaranja sage o Iskanderu (Aleksandru) o kome pjevaju epski pjesnici Firdousi (Šahname, oko god. 1000) i Nisami (Iskandername, druga polovica XII st.), pa uzbečki pjesnik Ališer Navoi (1441—1501, poema „Val Iskandera“, Iskanderova stijena), zatim Džami, al-Turtuši i drugi. U tim djelima Aleksandar postaje musliman i obrazac idealnog vladara: kod Firdousija on je sin perzijskoga kralja Daraba i Filipove kćeri, a kod Nisamija putuje u Meku. Trag legendi o Iskanderu sačuvan je u nadimku Skender-beg albanskog nacionalnog junaka u borbi protiv Turaka.

²⁸ M. Grabar-Passek, *Antične sjužety i formy v zapadnoevropejskoj literature*, Moskva 1966, V poglavlje „Istorija Aleksandra Makedonskoga v pozdnej antičnoj literature“ (str. 172—182) i VIII poglavlje „Istorija Aleksandra Makedonskoga v srednevekovoj literature“ (str. 212—228).

U hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti sačuvana su dva prijevoda romana. Pisani su bosančicom, jedan na čakavskom narječju (iz polovine XVI st.), drugi, mlađi, na štokavskom. Oba su prijevodi crkvenoslavensko-srpskog izvornika koji je u Rusiji dobio naziv „srpske Aleksandrije“. Jezik se u tom izvorniku nazivao srpskim, pa su taj naziv zadržali i hrvatski prevodioci. No u bugarskoj redakciji, koja po V. Jagiću ima „znatno stariji i pravilniji vid“, on se naziva „slovenskim“. U Zadarskom inventaru iz godine 1389. spominje se i „unus liber Alexandri parvus in littera sclava“, što po Kombolovu mišljenju znači glagoljicu, pa on iz toga zaključuje da je i osnovni prijevod romana, koji je bio predložak svih kasnijih naših rukopisa, nastao u hrvatskim primorskim krajevima, gdje grčki nije bio nepoznat među pomorcima i trgovcima²⁹.

Srpske je recenzije obradio Stojan Novaković u knjizi „Pripovetka o Aleksandru Velikom u staroj srpskoj književnosti“ (Beograd 1878). Ondje se navodi i popis svih južnoslavenskih rukopisa romana kojih ima ukupno 17.

I dubrovački pjesnici spominju „Lesandra Sbrljanina“, a navodnu Aleksandrovu povelju, kojom je on Slavenima podijelio naročite povlastice a na koju se Česi i Poljaci pozivaju već u XIII stoljeću, spominju s naročitim ponosom povjesničar Mavro Orbini i Andrija Kačić-Miošić u „Razgovoru ugodnom“.

Svojim karakterom pučke knjige roman je bio blizak narodnoj psihi pa je djelovao i na narodnu usmenu književnost. Neke od tragova u našoj narodnoj književnosti zabilježio je Stojan Novaković u spomenutoj knjizi. Tako epizodu s putovanjem vojske „tamnim vilajetom“ po sitnom kamenju koje se kasnije pokazalo kao drago kamenje bilježi Vuk u Rječniku uz natuknicu „Tama“, a drugu varijantu te zgrade zabilježio je N. Dučić u Crnoj Gori. Isto tako često se javlja epizoda s besmrtnom (živom) vodom, pa ona o „Dariju i Poriju“. U „Svadbi Dušanovoj“ njegova se izabranica zove Roksanda, ime zacijelo preuzeto iz romana o Aleksandru³⁰.

Zbog difuznog stanja tradicije romana neke epizode nisu u rukopisima posve jasne. Zanimljivo je da često naši stari prijevodi daju objašnjenja za nejasnoće u grčkim tekstovima. Tako nije baš razumljivo zbog čega Aleksandar ubija svog oca Nektaneba gurnuvši ga u provaliju dok mu ovaj tumači nebeske pojave. Objašnjenje koje se ponekad navodi da ga ubija zato što Nektaneb ne zna zemaljsko a teži doznati nebesko nije baš prihvatljivo. Kod Stojana Novakovića nalazimo posve drugo i mnogo logičnije objašnjenje koje ne baca

²⁹ M. Kombol, Povijest hrvatske književnosti do preporoda, Zagreb 1961, str. 41–42; V. Jagić, Starine, III.

³⁰ Stojan Novaković, cit. djelo, str. 27–32.

tako ružnu sliku na Aleksandra. Aleksandar pita Nektaneba da li zna od koga će umrijeti. Ovaj odgovori da će umrijeti od svoga čeda. Da bi ga utjerao u laž, Aleksandar gurne starca u provaliju i time se, dakako, na pomalo edipovski način proroštvo ispunja³¹. Na gozbi kod Darija Aleksandar skriva u njedra zlatne čaše u kojima se nazdravlja. U grčkim se rukopisima ne vidi smisao ovog tipično folklornog motiva, ali se on otkriva u našim rukopisima: na bijegu iz Darijeva grada Aleksandar tim čašama potkupljuje stražare na ulaznim vratima i tako uspijeva umaći potjeri³². Vjerojatno su izvornici koje su prevodili stari južnoslavenski prevodioci još čuvali ovu bolju motivaciju, dok se ona u grčkim tekstovima izgubila.

Računa se da je do XVI stoljeća roman doživio preko 90 obrada na više od 30 jezika: osim grčkog, latinskog, armenškog, sirskeg i hrvatskog odnosno srpskog to su još malajski, perzijski, tadžički, gruzijski, arapski, turski, etiopski, koptski, hebrejski, bugarski, ruski, rumunjski, francuski, talijanski, španjolski, engleski, švedski, danski, češki, poljski, mađarski itd. Čitao se na području od britanskih otoka i Skandinavije do Indije, Jave i Celebesa³³.

O postanku romana o Aleksandru držao je I. Zacher³⁴ da je nastao iz zbirke narodnih priča u Aleksandriji. Rohde je mislio da je roman narodna knjiga, izrasla iz zbirke fiktivnih pisama Aleksandra Aristotelu i Olimpijadi. Veći broj autora držao je njegovim izvorom nekog od helenističkih povjesničara kakav je bio Klitarh. Tako T. Nöldeke, A. Ausfeld, W. Kroll, E. Schwarz i J. Ludvikovský. T. I. Kuznecova³⁵ smatra da je roman dobio svoj konačni oblik spajanjem triju elemenata: 1. historiografskog, 2. epistografskog i 3. folklornog. Otprilike na isti način zamišlja njegov postanak R. Merkelbach³⁶, koji se od suvremenih autora najtemeljitiije bavio pitanjem geneze tog romana. Po njegovu mišljenju osnovni su sastavni dijelovi romana ostaci nekog „romana u pismima“ (Briefroman), koji je vjerojatno nastao negdje oko početka naše ere, i poluliterarna helenistička historiografija o Aleksandru, a kao poseban su element umetnuta veća „pisma o čudesima“.

³¹ St. Novaković, cit. djelo, str. 12—13.

³² St. Novaković, cit. djelo, str. 65—67.

³³ H. van Thiel, *Leben und Taten Alexanders von Makedonien*, Darmstadt 1974, str. XXXII—XXXIII.

³⁴ I. Zacher, *Pseudo-Callisthenes. Forschungen zur Kritik und Geschichte der ältesten Aufzeichnung der Alexandersage*, Halle 1867.

³⁵ T. I. Kuznecova, „Istoričeskaja tema v grečeskom romane. 'Roman ob Aleksandre'“, u: *Antičnyj roman*, str. 186—229.

³⁶ R. Merkelbach, *Die Quellen des griechischen Alexanderromans*, München 1954.

Epistolografija je cvala u Rimu u razdoblju između Cicerona (I st. pr. n.e.) i cara Hadrijana (prva polovina II st. n.e.). Da su zbirke s fiktivnom Aleksandrovom korespondencijom postojale, pokazuju dva papirusna nalaza, tzv. hamburški papirus iz II st. pr. n.e. i firentinski papirus iz I st. pr. n.e. (objavio D. Pieraccioni 1947)³⁷. Oni sadrže ukupno 9 pisama sastavljenih u duhu retoričkih pravila po načelu tzv. prosopopojije (riječi i postupci autora pisma odgovaraju njegovoj naravi). Dva od 5 pisama firentinskog papirusa u cjelini su unesena u roman: ona se podudaraju s Darejevim pismima u 2, 10, 4 i d., no u romanu su navedena obrnutim redoslijedom od onog u zbirci. Ta se pisma znatno razlikuju od pisama o čudesima, pa Merkelbach s pravom zaključuje da se radi o dva bitno različita tipa epistografske literature. Takvih je zbirki zacijelo bilo više, a nije isključeno da su neka od pisama u njima autentična. Opaženo je, na primjer, da Aleksandrovo pismo Perzijancima poslije pobjede nad Darijem oblikom i sadržajem odgovara proglasima egipatskih faraona prigodom nastupa na prijestolje. Vjerojatno je autor romana njegovim uvrštavanjem želio što jače povezati vladavinu grčko-makedonske dinastije Ptolemejevića sa tradicijom egipatskih faraonskih dinastija, a to je jedna od vidljivih tendencija romana.

Historiografija kojom se služio autor romana tipična je helenistička literarizirana polupovijest: kombinacija stvarnih podataka i izmišljenih događaja. Zato roman i pokazuje neobičnu mješavinu točnih činjenica i kojekakvih anegdota i neobičnih zgoda. Tome se ne treba čuditi ako znamo kako je izgledala povijest priznatih povjesničara onog vremena kakav je bio Klitarh.

„Pisma o čudesima“ poseban su literarni žanr izrazito folklornog karaktera. U većini recenzija u roman su uvrštena dva takva Aleksandrova pisma Olimpijadi i Aristotelu. Ona obiluju motivima iz bajki: drveće koje govori, voda besmrtnosti, oživljavanje mrtvih riba, razna čudovišta i nemani (pasoglavci, ljudi bez glave itd.). Prauzor takvoj književnosti naći ćemo u Odisejevim pričanjima na dvoru kralja Alkinoja u Homerovoj „Odiseji“.

Ispreplitanje i kombiniranje višestrukih izvora može objasniti nepodudarnosti i proturječja u radnji romana; npr. opis bitke kod Isa (tj. kod rijeke Strange) u II knjizi znatno se razlikuje od kasnijeg Aleksandrova izvještaja u pismu majci Olimpijadi.

Roman je podijeljen u tri dijela ili knjige. Premda se različite recenzije dosta međusobno razlikuju, osnovni je tok radnje isti a također i svaka od triju knjiga opisuje iste do-

³⁷ Lettere del ciclo di Alessandro in un papiro egiziano, Firenze 1947.

gađaje iz života Aleksandrova. Ovdje se daje kratak sadržaj prema najstarijoj verziji, iz rukopisa A, prema izdanju W. Krolla, *Historia Alexandri Magni*, Berlin 1926.

Posljednji egipatski faraon Nektaneb, doznajući pomoću magije da će Perzijanci zavladati Egiptom, bježi u Makedoniju i nastanjuje se u glavnom gradu Peli, gdje uskoro dolazi na glas kao vješt proricatelj sudbine. Ondje se zaljubljuje u kraljicu Olimpijadu i oblubi je u liku boga Amona. Olimpijada rađa sina Aleksandra za koga i ona i njezin muž Filip vjeruju da je sin tog boga. Aleksandar se još od malih nogu ističe mudrošću i hrabrošću: ukroćuje konja-ljudoždera Bukefala, pobjeđuje na olimpijskim igrama, izmiruje svoje roditelje Olimpijadu i Filipa itd. Stupivši na prijestolje poslije nasilne smrti Filipove, polazi u oslobodilački pohod protiv Perzijanaca. Prošavši Siciliju i Italiju, gdje prima znakove pokornosti od Rimljana, dolazi u Afriku. Ondje posjećuje Amonov hram i po naređenju boga osniva grad Aleksandriju. U Memfisu svećenici ga priznaju sinom Nektanebovim. Zatim polazi u Siriju, gdje osvaja i razara grad Tir koji mu se suprotstavio i pobjeđuje vojsku kralja Darija. Tad prekida vojnu, posjećuje Troju i klanja se sjeni junaka koji su se ondje borili, odlazi u Grčku i razara Tebu koja se pobunila protiv njega, ne obazirući se na molbe pjesnika Izmenije da poštedi grad, ali kasnije Tebu obnavlja.

Druga knjiga počinje narodnom skupštinom Atenjana u kojoj Demosten predlaže da se pokore Aleksandru, a govornik Demad se tome protivi. Aleksandar pobjeđuje „moćni pomorski narod Spartanaca“ i onda nastavlja rat protiv Darija s kojim se neprekidno dopisuje. Po savjetu boga Amona, koji mu se u snu javio, odlazi prerušen u Darijev dvor, ali bude prepoznat i bježi. Ponovo pobjeđuje Darija i zarobljuje njegovu obitelj. Darija u bijegu ubijaju dva njegova satrapa. Aleksandar ga nalazi na samrti, miri se s njim i prima njegovu kćer Roksanu za ženu. Ubojice Darijeve daje razapeti. Majci Olimpijadi javlja o namjeri da se oženi Roksanom i njihovom svadbom završava knjiga.

Treća knjiga počinje nemirom u vojsci i Aleksandrovim smirujućim govorom vojnicima. Dalje se opisuje pohod protiv indijskog kralja Pora i pobjeda nad njim. Poslije posjete brahmanima i razgovora s njima Aleksandar piše Aristotelu o čudesima Indije i fantastičnim doživljajima na putu. Vrativši se iz Indije, pod imenom Antigona odlazi na dvor etiopske kraljice Kandake. Ova ga prepoznaje po slici koju je imala i spasava ga od osvete svog sina koji je bio Porov zet. Poslije dopisivanja s Amazonkama, koje završava nagodbom s njima, Aleksandar se vraća u Babilon. Odatle ponovno piše Aristotelu i majci Olimpijadi. U međuvremenu razna znamenja predskazuju skorbu smrt Aleksandrovu. Urotnici ga truju i on

umire ostavivši oporuku. Njegovo tijelo biva prevezeno u Memfis, pa u Aleksandriju gdje ga pokapaju. Roman završava nabranjem gradova koje je Aleksandar osnovao i kratkim podacima o njegovu rođenju i smrti.

Ta najstarija redakcija romana osniva se na rukopisu br. 1711 pariske Nacionalne biblioteke. Pisan je jezikom kakav je bio u upotrebi u IX stoljeću, a sam rukopis potječe navjerojatnije iz XI st. U dosta je lošem stanju i ima praznina u tekstu. Istoj verziji romana bliski su prijevod Julija Valerija te armenski i sirska prijevodi. Svi oni zajedno označavaju se redakcijom A, kako ju je obilježio C. Müller³⁸.

Ostale su redakcije mlađe. Redakcija B osniva se na rukopisu br. 1685 pariske Nacionalne biblioteke iz godine 1469, redakcija C na rukopisu br. 113 iste biblioteke iz godine 1567, a redakcija L na lajdenskom rukopisu iz XV stoljeća.

Redakcija B nastala je najranije u IV stoljeću n.e. U njoj autorstvo se pripisuje Kalistenu, nećaku Aristotelovu, koji je učestvovao u Aleksandrovu pohodu na istok kao njegov službeni povjesničar. Budući da nije odobravao Aleksandrovu politiku orijentaliziranja i uvođenje istočnjačkog ceremonijala na dvor, zapao je u nemilost i po jednim bio smaknut, a po drugima umro u zatočeništvu. Redakcija B razlikuje se od redakcije A nizom pojedinosti, a posvuda se vidi nastojanje da se uskolokalna aleksandrijska tendencija zamijeni historičnijom općegrčkom. Izostavljene su najgrublje povijesne greške u čemu je autor očigledno slijedio neku povijest Aleksandrovih pohoda. Skraćeni je opis osnivanja Aleksandrije i izbačen opis pohoda na Grčku (1, 45 — 2, 6), a dodano je pismo Olimpijadi i Aristotelu (2, 23—41) i opis Porova tabora (3, 3).

Redakcija C pokazuje posljednju verziju romana, zapravo proširenu redakciju B. Pismo Olimpijadi postalo je opširan prikaz čudesa Indije (2, 24—44), pridodane su legende o Aleksandrovu letu na nebo na krilima ptice (2, 38) i o spuštanju u dubine mora (2, 41), posjet Palestini i dr. U Palestini Aleksandar se klanja židovskome bogu, a Židovima oprašta danak.

Redakcija L u početku se drži redakcije A, a kasnije redakcije B. U njoj je još više prošireno pismo Olimpijadi o čudesima Indije, ponovno je umetnuto osvajanje Tebe koje B izostavlja, a dodano je i pismo kojim Aleksandar pred smrt tješi majku³⁹.

³⁸ C. Müller, *Pseudo-Callisthenes*, Paris 1847.

³⁹ van Thiel, cit. djelo, str. XXXVI, daje nešto drugačiju sistematizaciju rukopisnih tradicija.

Ostali rukopisi pripadaju većinom redakciji B, koja se zbog svoje proširenosti obično naziva vulgatom Pseudo-Kalistenom.

Znatne razlike između pojedinih verzija romana, koji u rukopisima ima naslov „Život“ ili „Život i djela Aleksandra Makedonskog“, pokazuju da se teško može govoriti o jedinstvenom predlošku, nego prije o djelu koje je nastalo u više varijanata, otprilike kao Homerovi epovi i drugi primjeri narodnog usmenog stvaralaštva.

Po svom karakteru „Roman o Aleksandru“ razlikuje se od drugih grčkih romana: potpuno mu nedostaje ljubavni motiv a također i zaplet u radnji koja je pravocrtna. Jedinstvo joj je u liku glavnog junaka i u njegovoj težnji za otkrivanjem nepoznatoga a osobito za razrešenjem tajne smrti, što je tipičan motiv narodne epike. Tako je to neka sredina između literarizirane biografije Aleksandrove i povijesnog izvještaja. No literarne su namjere autora očigledne, pa se teško možemo složiti s B. E. Perryjem koji drži da je djelo pisano kao povijest i odriče mu narav književnog djela.

Svojim početkom roman se nadovezuje na egipatsku legendu o zadnjem faraonu Nektanebu. On je godine 343. pr. n.e. pred Perzijancima pobjegao u Etiopiju a u narodu je ostalo predanje o njegovu budućem povratku u liku mladića, osloboditelja od perzijskog jarma. Dijelovi iste legende poznati su također iz „Demotske kronike“ i iz Diodora Sicilskog. Godine 1839. otkriven je papirus s odlomkom iz nje. U njemu se opisuje kako je Nektaneb u snu, koji je odgovor na njegovu molbu bogovima, vidio kako prema prijestolnici Memfisu dolazi lađa s boginjom Izidom okruženom drugim bogovima. Jedan od njih, bog rata, tuži se Izidi da je faraon propustio dovršiti njegov hram. Probudivši se, faraon se raspituje o toku gradnje hrama i doznaje da nedostaje samo jedan hijeroglifski natpis. Tada doziva Petezisa, najboljeg kamenoresca u zemlji, i povjerava mu posao plativši mu unaprijed velik iznos novca. Ali Petezis, koji je velik ljubitelj vina, opazi kraj hrama djevojku ljepšu od bilo koje. Na tom mjestu fragment, nazvan „Nektanebov san“, završava. Lako je rekonstruirati daljnji tok radnje djela koje je zacijelo i samo bilo vrsta romana: hram nije bio dovršen i bog rata napustio je Nektaneba. Doznajući za to, faraon bježi iz zemlje i preko Etiopije (Diodor) polazi u Makedoniju gdje zavodi Olimpijadu.

Uz „Nektanebov san“ sačuvani su i drugi fragmenti izgubljenih egipatskih romana. Najpoznatiji su „Pripovijest o mornaru brodolomcu“ i „Osuđeni kraljevi“⁴⁰.

⁴⁰ J. W. B. Barns, „Egypt and the Greek Romance“, Akten 8. Kongr. für Papyr., Wien 1956, str. 34 i d.

Povezanost s Egiptom i njegovom književnošću vidljiva je i po drugim obilježjima romana o Aleksandru. Autor (ili autori) dobro poznaje geografiju sjeverne Afrike i susjednih područja, a vrlo slabo geografiju Grčke. Aleksandrija se stalno označava kao najveći grad na svijetu: u verziji A navode se brojke o veličini četiriju najvećih gradova i Aleksandrija se označava kao veća i od Rima, u čemu je prikrivena i antirimska tendencija. Tom gradu, što ga je osnovao glavni junak romana, stalno se proriče slavna ili nemirna budućnost, a on se obilježava redovito kao „mnogo voljena“ Aleksandrija (peripothētos). Tlocrt grada dan je veoma precizno u epizodi o njegovu osnivanju. Bajka o etiopskoj kraljici Kandaki također upućuje na egipatsko porijeklo: Etiopija bila je za stare Egipćane polumitska zemlja i uobičajeno mjesto radnje egipatskih bajki.

Legenda o Nektanebu tipična je epihorijska, lokalna legenda kakva je i ona u Ninu u Asiriji. No uz to nadovezivanje na narodnu legendu u romanu postoji i politička tendencija. S jedne strane to je težnja za opravdanjem vlasti Ptolemejevića kao zakonitih nasljednika faraona i Aleksandra, s druge to je prikriveno neprijateljstvo prema Rimu⁴¹. U romanu prikazuje se Ptolemej kao Aleksandrov prvi doglavnik, zamjenik i prijatelj. Njemu se povjerava pokop Aleksandrova mrtvog tijela. Antirimska tendencija vidljiva je iz mnogih mjesta: Aleksandar s Judejcima postupa milostivo i poštuje kult njihova boga, što je zacijelo vratilo u sjećanje strahote Židovskog rata Vespazijana i Tita (66—71) i razorenje hrama u Jeruzalemu. Također, grubi povijesni falsifikat, Aleksandrovo primanje znakova podložnosti od Rimljana (koje vodi Marko Emilije, što je vjerojatno aluzija na Emilija Paula, pobjeditelja posljednjeg makedonskog kralja Perzeja kod Pidne), treba da zadovolji nacionalni ponos podjarmljene Grčke.

Spomenuto je da se razne redakcije romana ne mogu svesti na neki osnovni predložak prema kojemu bi onda one bile izrađivane, nego se radi o verzijama osnovne priče nastalima u razno vrijeme. Redaktori tih verzija davali su specifičan opći ton svojim varijantama naglašavajući pojedine elemente u radnji prema svojoj nacionalnoj pripadnosti⁴². Tako je u najstarijoj redakciji A izostavljen dio druge knjige koji opisuje događaje u Grčkoj (atenska skupština, rat sa Spartom), zato što su za aleksandrijskog redaktora to bile beznačajne pojedinosti jer je Grčka već izgubila svako političko značenje. Obrnuto, ti se događaji opisuju u mlađoj, „grčkoj“ redakciji B. Epizoda Aleksandrova posjeta Judeji u nekim je kasnijim rukopisima znatno proširena, pa se uz tragove orijentalnih kultova u romanu nalaze i jaki tragovi židovskog

⁴¹ Kuznecova, cit. rad, str. 213.

⁴² Kuznecova, cit. rad, str. 192.

vjerskog učenja. Aleksandar se susreće s jeruzalemskim prvo-svećenikom i prima vjeru „u jedinoga boga koji je stvorio nebo i zemlju i sve što je na njima i koga nitko ne može pojmiti“. On kaže da će služiti tom jedinom i živom bogu i zlato koje su mu Judejci dali kao danak prinosi njemu kao dar (II 23). U radnji se javlja prorok Jeremija koji zauzima mjesto libijskog boga Amona. Svijetom vlada „višnja providnost“, pojam koji bi zahtijevao pobližu raspravu, a koji pokazuje prijelaz od stoičke filozofije na judejsko kršćansko smirenje pred sudbinom i bespomoćnost čovjeka pred božanskom providnošću i sudbinskim predodređenjem. U redakcijama bližim egipatskom pogledu na svijet više se govori o kultu „boga svijeta“ Serapisa, koji, po romanu, uvodi Aleksandar kao oblik mirenja grčkih i egipatskih religioznih opredjeljenja, i o egipatskom „vladaru svijeta“ (kozmo-kreatoru) Sesonhosisu koga treba da naslijedi Aleksandar (1, 33, 7)⁴³. I sama ideja svjetske vlasti egipatskog je porijekla i strana je grčkoj političkoj misli. Zbog toga je redakcija B izostavila taj odlomak.

Stil romana odlikuje se jednostavnošću, a lik makedonskoga kralja poprimio je crte tipičnog narodnog junaka: on je oštar prema neprijateljima, poduzetan i smion, ponosan i lukav. No osnovne crte njegova karaktera ostaju ipak grčke: umijeće vladati sobom (epizoda s kraljem Nikolajem, 1, 18), razboritost (npr. u razgovoru s Aristotelom 1, 16 i na više mjesta u dopisivanju s Darijem i Porom), a osobito domišljatost koja pokazuje, kako veli jedan autor, kako bi izgledao Homerov Odisej u Aleksandriji epohe Ptolemejevića. Malen rastom, on većinu teških situacija rješava svojom dosjetljivošću. Kao vladar plemenit je, prema pobijeđenim neprijateljima blag i velikodušan i samo ga nerazumni otpor stanovnika Tira i Tebe nagoni na okrutnu osvetu. Prijateljima je odan i vjeruje im i u teškim krizama (liječnik Filip), a odlikuje se razvijenim moralnim osjećajem (miri roditelje, kažnjava očevu smrt, brani čast majke). Čak i neprijatelji cijene njegovu plemenitost i velikodušnost (1, 37 i 39).

S druge strane Aleksandar ima i osobine epskog heroja. Njegovo rođenje pokazuje već njegovu izuzetnost: nadnaravne sile učestvuju kod toga, a fizički izgled pokazuje posebnu tek rođenog djeteta (raznobojne oči, lavlja griva, zmijski zubi). Osobito u prvom dijelu romana osjeća se njegova duhovna nadmoć nad okolinom, on dominira događajima. Kasnije se to ponešto gubi, naročito potkraj romana, u epizodi na dvoru Kandake. Pretjerano je, međutim, kad E. H. Haight vidi u Aleksandru paralelu homerskom Ahileju i uspoređuje nesumnjivo dirljivu i uspjelu scenu mirenja umiru-

⁴³ Oznake knjiga i poglavlja romana navode se prema van Thielovu izdanju (v. bilj. 33).

ćeg Darija s mladim pobjednikom s prizorom susreta Prijama i Ahileja u „Ilijadi“⁴⁴.

Lik Aleksandrov kao i ostali likovi u romanu prikazani su plošno, bez psihološkog razvoja. Jedino kod Darija nalazimo promjenu od preuzetnog orijentalnog despota do čovjeka koji je shvatio promjenljivost sudbine i ograničenost ljudskih mogućnosti. Ideja straha od smrti i težnje za besmrtnošću osnovni je provodni motiv kroz cio roman i dosljedno se vraća u raznim stadijima radnje.

Roman je nesumnjivo zadovoljavao vrlo raznolike potrebe čitateljstva. On ima elemenata povijesti: to su precizni vojnički podaci o bitkama bez obzira na njihovu netočnu kronologiju. Opisi putovanja u egzotične zemlje prava su bajka; takav je i motiv rijeke koja se naglo smrzava i odmah zatim, kad je Aleksandar prešao preko nje, otapa i tako sprečava perzijsku potjeru da ga stigne. Brojna prerušavanja i dijaloški način izlaganja događaja, koji preteže nad naracijom u trećem licu, ukazuju na srodnost s narodnom pripovjetkom. Direktni govori i pisma redovito završavaju nekom maksimumom (npr. 2, 16, 8) ili poslovicom, a orijentacija na vic, anegdotu ili poentu osjeća se u svim dijaloškim partijama. Folklornog je porijekla i crnobijela tehnika prikazivanja likova: nasuprot humaniziranom liku helenskog vladara stoje barbari Darije i Por, razmetljivi hvalisavci u miru, u ratnim opasnostima malodušne kukavice.

Stil pripovjedačev pokazuje mnogo epskih osobina: usporedbe koje podsjećaju na Homera (npr. 2, 16, 3 i 7), ponavljanja iako ne doslovna, što ukazuje na ulogu pisma pri oblikovanju romana (npr. 2, 22, 2), pa čak i tipični epski epiteti i formule (Aleksandar se obilježava kao phrenères, „razumni, mudri“⁴⁵, Aleksandrija je „mnogo voljena“; kad pročita neko pismo, Aleksandar se uvijek „osmjehne“ — da se radi o formuli vidi se npr. u sceni s brahmanom Dandamisom, za koga se ne kaže da se osmjehnuo, nego se „nasmijao“). Epski su i stajaci brojevi: Nektaneb tripud virača pri rođenju Aleksandrovu, Aleksandar tripud pokušava spustiti se u morske dubine itd. Utjecaj retoričke proze osjeća se dosta slabo. Ipak se mogu spomenuti figure kao „pólin polemésai“ zaraditi na grad, 3, 12, 4) s glasovnim podudaranjem početaka riječi, ili kai thanòn kai mè thanòn (i mrtav i kad to nije, 3, 24, 4) s tipičnom igrom riječi. No vjerojatno je da je određena stilaska dotjeranost više rezultat Grku prirodene sklonosti prema efektnom oblikovanju fraze nego ugledanja na retoričke uzore. U cjelini jezik i stil mnogo su izvještačeniji u pismima i dijalogima nego u narativnim dijelovima gdje jed-

⁴⁴ E. H. Haight, *Essays on the Greek Romances*, New York 1943; ista, *More Essays on the Greek Romances*, New York 1945.

⁴⁵ Helm, *Der antike Roman*, Berlin 1948 (pretiskano Göttingen 1956).

nostavnost izraza gotovo graniči s naivnošću. Često se, na primjer, u istoj rečenici ponavlja subjekt ili objekt, kako se i inače dešava u usmenom narodnom pripovjednom stilu.

Još je jedna crta folklornosti stalna prisutnost vrhunskih sila u obliku znamenja, predskazujućih snova, proroštava i sl. Helenističko doba isticalo se velikom sklonošću prema magiji a praznovjerje bilo je opća pojava. Odrasao je i u romanu.

Ako romanu o Aleksandru pristupimo s očekivanjem da ćemo u njemu naći davnog srodnika „Braće Karamazovih“ „Čiče Goriota“, „Davida Copperfielda“ ili „Ane Karenjine“, zacijelo ćemo se razočarati. Treba ga primiti kao djelo pučke, supstandardne literature, koja je cvjetala u svim razdobljima uz bok službenoj, a osobito onda kad je ova svojom traženom učenošću ili hermetizmom bila nedostupna ili slabo razumljiva širokom čitateljstvu. Takvo je bilo doba helenizma, a reklo bi se da mu je slično i naše. U romanesknoj književnosti tražilo je stanovništvo Aleksandrije utišće pred „urbanom civilizacijom kao akumuliranom represijom kolektivnog super-ega“⁴⁶ i bježalo u naivnu idiličnost ljubavnih i pustolovnih romana koji su mu davali iluziju autentične egzistencije kakvu nije moglo naći niti u stvarnom životu a niti u izvještačenoj književnosti filologa okupljenih oko dvora Ptolemejevića i oko aleksandrijskog Muzeja.

Zagreb.

Z. Dukat.

SUMMARY

Z. Dukat: THE „ROMANCE OF ALEXANDER“: A SPECIMEN OF THE ANCIENT POPULAR LITERATURE

Since the year of the first appearance of Rohde's justly celebrated book on the Greek romances, the interest of scholars in this previously rather neglected genre of ancient literature has constantly risen. A number of excellent works of literary critics on these ancient predecessors of the modern novel has been published. However, this has seldom applied to the Romance of Alexander, a rather strange mixture of literature and history, of fairy tales and phantastic travel records. For many years this romance has been studied only from the point of view of its origin and with the aim to elucidate different strata in it, and the literary interest, so conspicuous in the scholarly work on other ancient fiction, has been only rarely extended to it.

In this lengthy essay, after a short survey of the history of ancient romances, an attempt is undertaken to study the Romance of Alexander from the aspect of its impeccable status as a specimen of popular literature, a kind of substandard literary production similar to the detective stories of our own time. This literature, ignored by learned writers of antiquity, flourished in the shadow of the

⁴⁶ Ch. Segal, „The Raw and the Cooked in Greek Literature: Structure, Values, Metaphor“, u: The Classical Journal, vol. 69/4, 1974, str. 289—308.

official Hellenistic literature of the great poets gathered round the Alexandrian Mousaion and Library and promoted by the Ptolemaic rulers of Egypt. This hermetic and excessively erudite literature could hardly satisfy the taste and meet the needs of the simple-minded and unlettered mobs of Alexandria and other urban centres of the Hellenistic kingdoms. The romances developed with the purpose to satisfy their literary expectations. A sociological analysis of this public explains in the best manner some of the curious properties of the other romances and especially of the Romance of Alexander that spread under the pretended authorship of Callisthenes, a nephew of Aristotle and Alexander's companion and official historian during his long campaigns. The political and social alienation of the vast masses of urban population gives a clue for understanding the phantastic element in the Romance which is to be interpreted as the expression of a subconscious longing for an ideal dream-land. The more or less disguised anti-Roman tendency of the Romance is explained by the hostile feelings of the subdued nations of Greece and Egypt against the victorious conquerors from Italy. The well felt oriental and particularly Egyptian influence points at Alexandria with its intermingled population and cosmopolitan character as the probable place of its composition, although various younger redactions of the Romance show a prominent interest in, or sympathy for, Greece, Palestine, or even Christianity. The Romance was read on a vast territory and had an extremely wide influence. Its more than 90 translations and re-éditions in more than 30 languages until the end of the 16th century made it the most popular and most widely read book in the world after the Bible. Its influence was deeply felt also in the medieval South Slavic literatures. It is interesting to note that on several points the Old Slavic manuscripts of the Romance give a better explanation of some episodes reported in the Romance than the old Greek versions. When Alexander pushes in a ditch his teacher Nektanebos (who is actually his natural father) while he watches the stars in the sky and when the dying Nektanebos asks him why he did it, Alexander gives the same answer as the one related by Diogenes Laertios in the Life of Thales: „Because you watched the celestial phenomena and did not observe the earthly ones.“ a much better rejoinder than the one found in the Greek original. Also, the Old Slavic manuscripts make clear the point of Alexander's stealing the golden cups at the feast given by the king Dareios in his honor: he used them on his flight from the Persian capital to bribe the guard at the city-gate to let him escape. Both-points show also the affinity of the Romance to folk literature and are a proof of its belonging to the level of substandard popular literary production. Here are some stylistic traits to be observed in the Romance, which manifestly display its kinship to folk poetry: the black-and-white technique of presentation of the characters, the representation of the Macedonian king as an ideal ruler with superhuman powers, etc. In the diction and choice of words there is some similarity with the formulary style of oral heroic poetry: ornamental epithets (Alexander is always „smart, clever“, Alexandria is „much-beloved“), some set phrases used regularly with the same character in a similar situation (upon having read a letter of one of the inimical kings, Dareios or Poros, full, as usually, of preposterous boasting, Alexander always „smiles“, while for instance the head of the gymnosophistai, in a situation requiring a similar reaction, is said to have „laughed“), etc.

As mentioned previously, the Romance of Alexander has exercised a colossal influence upon later literature. Even in oral epic songs we can detect its traces: in the famous Serbian heroic song „The Wedding of the Emperor Dušan“ the bride's name is Roxana. Several other reminiscences of the Romance of Alexander in South Slavic oral literature have been registered by the literary historians V. Jagić, S. Novaković and others.